

Холявко І. В.,

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів

ТЕМПОРАЛЬНІ МЕТАФОРИ В ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

Статтю присвячено виявленню та опису темпоральних метафор у художньо-образній системі поетичної мови Ліни Костенко. Зосереджено увагу на функціонально-семантичних особливостях метафоричних моделей із семантикою часу як ідіостильовій константі збірки «Річка Геракліта». Досліджено стилістичні характеристики темпоральних метафор у відображенні філософської категорії часу в художній картині світу.

Ключові слова: темпоральність, темпоральна метафора, концепт, художня картина світу.

Статья посвящена выявлению и описанию темпоральных метафор в художественно-образной системе поэтического языка Лины Костенко. Уделено внимание функционально-семантическим особенностям метафорических моделей с семантикой времени как идиостильевой константе сборника «Речка Гераклита». Проанализированы стилистические характеристики темпоральных метафор в отображении категории времени в художественной картине мира.

Ключевые слова: темпоральность, темпоральная метафора, концепт, художественная картина мира.

The article is devoted to the identification and description of temporal metaphors in the artistic imagery of Lina Kostenko's poetic language. Attention is paid to functional-semantic features of metaphoric models with the semantics of the time as the individual stylistic constant of «The river of Heraclitus» collection. The stylistic characteristics of temporal metaphors were analyzed in the display of the category of time in an art world picture.

Key words: the temporality, the temporal metaphor, the concept, the artistic picture of the world.

Основними категоріями буття людини та пізнання світу є категорії простору і часу. У них утілюються уявлення про навколишній світ. Способи репрезентації часу співвідносяться з поняттям темпоральності. Вона осмислюється як вираження сприйняття, усвідомлення і переживання часу. Мовну фіксацію часових координат лінгвісти насамперед пов'язують із граматичними, лексичними і функціонально-стилістичними засобами, що утворюють систему мовної темпоральності, яка притаманна всім рівням мовної системи (О. В. Бондарко, В. В. Виноградов, М. В. Всеволодова, М. С. Поспелов, О. В. Тарасова та ін.). «Сфери минулого, теперішнього, майбутнього є центральними характеристиками, які знаходять своє відображення в мовній системі» [2, с. 9].

У науковій картині світу час усвідомлюється як категорія матеріально невідчужена, позбавлена будь-яких візуальних, аудіальних і тактильних характеристик. Тож складність вивчення часу пов'язана як із високою мірою абстрактності цієї категорії, так і зі специфікою людської реєстрації самого феномена: «Час – байдуха і непізнана субстанція, доки він не суб'єктивізувався в історії і в кожному конкретному людському житті» [6, с. 12]. У художніх текстах час як явище абстрактне передається через образ, набуваючи конкретно-речових обрисів і відображаючи специфіку особистісного сприйняття феномена часу письменником. Матеріальним утіленням образу є метафора, яку, за Н. Д. Арутюновою, розглядаємо як «будь-який спосіб непрямого вираження думки».

Дослідженню мовотворчості Ліни Костенко присвячено наукові розвідки С. Єрмоленко, О. Козлової, Л. Ставицької, Л. Тарнашинської, О. Задорожної, Н. Бобух та ін. Особливості образно-сислової транспозиції часолексик у процесі авторського осмислення дійсності, зокрема і складних філософських категорій, на матеріалі поетичного словника Ліни Костенко не були предметом спеціального вивчення, тоді як метафора у художньому тексті позиціонується не просто як засіб поетичної мови, а стає для нашої свідомості певним формоутворювальним принципом літературного явища. **Актуальність нашого дослідження** пов'язана з науковими пошуками основних тенденцій метафоричної вербалізації концепту «час» в індивідуально-авторській мовній картині світу Ліни Костенко та визначенні функціонально-стилістичних параметрів темпоральних метафор.

Метою дослідження є з'ясування функціонально-семантичних та стилістичних особливостей темпоральних метафоричних моделей у відображенні художньої картини світу. Для досягнення цієї мети належить розв'язати такі **завдання**: виявити та проаналізувати метафоричні моделі концепту «час», дослідити функціонально-стилістичні характеристики темпоральних метафор у художньо-образній системі поетичної мови Ліни Костенко.

Матеріалом дослідження є метафори з конститuentами-репрезентантами темпоральних відношень, зафіксовані у поетичній збірці «Річка Геракліта», вже сама назва якої передбачає філософсько-поетичне осягнення часу. Категорія часу у свідомості автора поєднана з образом Геракліта Ефеського – загадкового філософа-відлюдника, який став пророком, покровителем людини в часі: *Душа задивиться в туман і марить обрисами літа. / Чи, може, це приснилось нам / купання в річці Геракліта?* [5, с. 83]. У цій книжці «перетинається час космічний із суб'єктивним, час християнський з античним, минулий психологічний час поетеси – з теперішнім його виміром, а ХХ століття з новим століттям і також тисячоліттям» [6, с. 7]. У «Річці Геракліта» передається відчуття невблаганного плину часу й разом із тим природність цього плину, у ній сплетені воедино темпоральні виміри минулого, теперішнього й майбутнього.

У мовознавстві феномен часу інтерпретується в поняттях граматичного та художнього часу. Граматичний час, який є складовою поняття темпоральності, досліджується в традиційній морфології, когнітивному й функціональному мовознавстві, частково в лінгвістиці тексту, де кваліфікується як відношення дії до моменту мовлення чи до іншої дії (праці О. Бондаря, О. Бондарка, Р. Вихованця, Т. Голосової, В. Русанівського та ін.). Художній час вивчається в літературознавстві та комунікативному мовознавстві. Він об'єднує весь темпораль-

ний смисл, представлений у творі, та розглядається в різних аспектах: змістовому, формальному, граматичному, образному тощо (роботи Р. Барта, М. Бахтіна, Д. Лихачова, Ю. Лотмана, Н. Копистянської та ін.). Специфіка художнього часу загалом полягає, за М. Бахтініним, у його художній видимості [1]. Авторам властиво не обмежувати себе традиційними моделями, час у них може рухатися швидко, непослідовно, уриватися. Таким чином, граматичний час, художній час – явища, що перебувають у відношеннях взаємного перетину, інтерпретуючи з того чи іншого боку темпоральні відношення навколишньої дійсності, які знаходять відображення, зокрема, і в системі поетичного тексту.

Час – це символічна й семіотична категорія. Подільність, незворотність, безперервність, ритмічність, темп, наявність трьох сфер (теперішнього, минулого та майбутнього), мінливість подій, нескінченність часового потоку – константні ознаки часу в художній творчості Ліни Костенко. Образне метафоричне уявлення сприяє реалізації абстрактного концепту «час» у свідомості автора: *Мигтить життя в калейдоскопах вічності* [5, с. 257]; *Пролітають над нами віки, лихоліття і хмарки* [5, с. 242]; *Давно ця хатка спорудилась. / Мабуть, відтоді, як час пливе* [5, 253]; *Старесенька, іде по тій дорозі. / Як завжди. Як недавно. Як давно* [5, с. 116]; *за Чорним Шляхом, за Великим Лугом – / дивлюсь: мій прадід, і пра-пра, пра-пра – / усі ідуть за часом, як за плугом* [5, с. 133]. У мовній свідомості Ліни Костенко «тісно переплітається час як вимір особистого, інтимного, і час як осмислення глобальних загальнолюдських тем» [4, с. 192].

Індивідуально-авторські темпоральні метафори у поетичних текстах Ліни Костенко виникають як результат авторського сприйняття дійсності, але при цьому витримуються межі базових і типових значень, адже це є важливою умовою розуміння метафоричного значення: *Усе змінилось. Люди і часи. / Двадцятий вік уже за перелазом* [5, с. 77]; *Ще час не сплинув за водою* [5, с. 93]; *Нове століття вже на видноколі, / і час новітню створює красу* [5, с. 107]. Суб'єктивно-авторська метафора адекватно сприймається читачем на основі наочно-чуттєвих образів, які зберігаються в його пам'яті. Особливо яскраво це виражається тоді, коли образність обумовлена будь-якими зафіксованими культурними або іншими фактами, коли виникнення образно-асоціативного комплексу метафори обумовлено культурно-історичною інформацією: *Епоха зашморгнулась, як Дункан* [5, с. 77]; *І молодість застряла у снігу, / Як коники дитячих каруселей* [5, 120]; *Ця ніч мені буде надовго – / як рицарська давня балада* [5, с. 105].

У поезії Ліни Костенко темпоральні метафори є важливим засобом суб'єктивної передачі світобачення і світовідчуття автора. Художній хронотоп, який формується у відповідності до порушених у віршах мотивів і створених художніх образів, містить у собі менші утворення, що визначають часопросторові особливості розгортання подій у художньо зображеному реальному світі: *Мене дивує, що в дитинстві / мене нічого не дивувало* [5, с. 50]; *І сходить день, / як пензель Піросмані* [5, с. 58]; у свідомості (часопростір думок): *Учора в дощ зайшов до мене Блок* [5, с. 65]; *Хай буде вічно. Спомином пресвітлим* [5, с. 75]; *Мені відкрилась істина печальна: / життя зникає, як ріка Почайна* [5, с. 179]; *А мати свій городець поле, – / все ще у пам'яті твоїй* [5, 200]; підсвідомості героя (марення, сонні візії, сновидіння): *Мені снилась бабуся, / що вона ще жива* [5, с. 95] або окреслюють часопросторові рамки міфологічних образів: *По сей день Посейдон посідає свій трон* [5, с. 172]; *Час ішов античний, навпаки. / В кам'яному вусі Діоніса гомоніли люди і віки* [5, с. 173]. Може зникати єдина спрямованість часу від минулого до майбутнього, плин часу може відбуватися навіть у зворотному напрямі: *Циферблат годинника на розі / хуртовини снігом замели... / Нам з тобою, видно, по дорозі, / бо ішли й нікуди не прийшли* [5, с. 96].

Для сучасної мовної картини світу, як і для попередніх епох, важливою є кругова модель часу, розуміння якої пов'язано із його циклічністю, орієнтованою на періоди зміни дня і ночі, пір року («Річка Геракліта» водночас позиціонується у площинах «Пір року» Антоніо Вівальді), життєві цикли людини (біологічний час). Джерелом темпоральних метафор у Ліни Костенко є будь-який природний цикл: *Ось наші ночі серпень вижне, / прокотить вересень громи, / і вродить небо дивовижне / скляними зорями зими! / І знову джміль розмружить квітку, / і літо гратиме в лото* [5, с. 263]; *Летючі крони голубих дерев. / Із року в рік дожити до неділі* [5, с. 204]; *День нахмуриється ніччю* [5, с. 186]; *Щоранку йде в холонучі сузір'я / одвічний дим одвічних димарів* [5, с. 55]. Автор, осмислюючи різні типи часових моделей та керуючись власним досвідом, творить у свідомості індивідуальне бачення часу. При цьому внаслідок образно-сміслової транспозиції часолексика набуває потужної експресивності, виразно репрезентує естетику художнього слова.

Широко представлена в поетичних текстах збірки «Річка Геракліта» метафора руху. Рух є основою формою існування часу. Саме тому лексеми на позначення відтинків часу, поєднуючись з різними дієсловами руху, постають в образі сутності, яка рухається у просторі. Образність таких метафор виникає зі зміною сполучуваності. З-поміж чинників, які створюють образність метафор руху, виділяємо такі: позначення вихідної точки руху: *Іде з небес березова зима* [5, с. 82]; позначення місця, по якому або через яке рухається час: *Життя ішло, минуло той перон* [5, с. 143]; уживання обставини способу дії: *Весна пливе під парусом акацій, / Зима пливе під парусом снігів* [5, с. 141]; *І вже вночі навшипінки ходить осінь / і полум'я жоржин задмухує садам* [5, с. 21]; наявність порівняння: *Життя ж коротке і шалене. / Летить, як цифри на табло* [5, с. 90]; *Дні пролітають, як сірі перони* [5, с. 273]. Таке образне вживання темпоральної лексики демонструє багатоплановість значенневого змісту, виконує зображальну й оцінну стилістичну роль.

Час може усвідомлюватися як предмет, що займає певне місце, розташований у певному місці. Можливість відтинків часу рухатися відображає просторове уявлення про них. Тому час нерідко позиціонується у термінах простору. У поезіях Ліни Костенко метафори простору концептуалізують час в образі простору: *Далеко там в полях за вітряками / за смутком за туманом за роками* [5, с. 48]. Темпоральне далеко фіксує відстань відтинка часу роки до минулого. Локумом часу може бути предмет: *І ніч у зламах врубелівський крил / стояла довго в нього за плечима* [5, с. 65]. Таким предметом у наведеному контексті є плечі, сполучення за плечима

відображає «фасадну» орієнтацію часу. У просторі часу можна виділити крайні межі (початок, кінець), а також середину: *А в серці літа – щедрий сонцепад* [5, с. 35]. Генітивна метафора *серце літа* має значення «відносний центр часового простору». Як одновимірною лінією, час конвекціонально не виражається, втім може образно позиціонуватися у вигляді дороги, шляху, путі: *Дюймовочка, у листі капустаному, – / я у життя із вічності пливу* [5, с. 241]; *Вже ті човни до вічності причалили* [5, с. 53]. У сполученні із прийменником *крізь* відтинки часу позначають тло, середовище руху: *І знову тиша. Лиш блукають луни. / Крізь день, крізь мить, / крізь душу, крізь віки* [5, с. 270]. Отже, виразним є зв'язок часолексем із вербалізаторами концепту «простір».

Різні часолексеми можуть брати участь в утворенні метафор з семантикою власності, приналежності. В образному мовленні Ліни Костенко такі темпоральні метафори не є частотними: *Маю день, маю мить, / маю вічність собі на остачу* [5, с. 264]; *Час – не наша власність* [5, с. 47]; *Сіракузи, Етна, Таорміна, / подаруйте Вічність хоч на мить!* [5, с. 170]. У цих метафорах відтинки часу сприймаються як такі, що є або не є чіткою власністю. Метафоричні конструкції такого типу типові для гіпероніма *час*, часолексеми *вічність*, одиниць часу, частин доби і менш типові для періодів життя.

Час в ідіостилі Ліни Костенко виразно постає у вигляді опредметненої сутності, наприклад, у таких генітивних метафорах: *Цей мисник днів – мальовані тарелі* [5, с. 222]; *У зромі дня, в оркестрах децибелів* [5, с. 157]; *Я обламаю хвилинам пальці, / щоб не сплітались в печаль годин* [5, с. 259]; *Педали днів натисне під ногами* [5, с. 136]. Слово як компонент лексико-семантичної системи у метафоричному контексті втрачає свою знакову природу і трансформується в надідеальний елемент.

Чи не найчастіше часолексика у творчості Ліни Костенко наділяється антропоморфними характеристиками. Час постає у ролі істоти, якій властиві певні фізіологічні процеси: *Зима крізь вії дивиться на світ* [5, с. 94]; *Десь грає ніч на скрипці самоти* [5, с. 102]; *Як втомився мій час від погонь!* [5, с. 268]; *Сьогодні осінь похлинула димом* [5, с. 74]; *Час поле тихою сапою* [5, с. 271]; *Час, великий диригент, / перегортає ноти на піюстрі* [5, с. 232].

Персоніфікація як різновид метафори дає можливість передати суб'єктивність, оцінність і трагізм плину часу: почуття не можуть бути спрямовані проти абстрактної сутності: *Чорні лебеді часу з лебединої пісні сторіч* [5, с. 112]; *День нахмурилась ніччю* [5, с. 186]; *Моя пам'ять плаче над снігами, / де стоять берези і хрести* [5, с. 128]. У метафорах з образами часу відбувається отождення цієї категорії з людиною, адже «лише людині властива емоційна палітра, лише людина може пригадувати фрагменти минулого і відчувати «дихання часу», яке проходить крізь її душу» [3, с. 297]. Час може актуалізуватися у поетичних текстах і як адресат мовлення: *Пробачте, осінь, я вас не впушу* [5, с. 22]; *Вечірне сонце, дякую за день!* [5, с. 168].

Висновки. Темпоральність розуміємо як функціонально-семантичну категорію, яка виражає сутність фізичного та філософського аспектів часу і відображає сприйняття й осмислення людського часу. Темпоральна лексика найповніше виражає свій функціонально-стилістичний потенціал у метафоричних конструкціях. Метафори з часовою семантикою – ідіостильова константа поезії Ліни Костенко. Джерелом темпоральних метафор у її поезії є концепція часу, яка являє собою модель взаємовідносин всесвіту і людини, буття якої обмежене часовими рамками. У темпоральних метафоричних конструкціях вербалізується сутність філософської категорії часу, його лінійність та циклічність, а також додаткові параметри: зв'язок з простором, життям людини тощо.

У художній картині світу Ліни Костенко час як категорія людського буття відіграє роль провідного ціннісно-смыслового орієнтиру. У поетичній збірці «Річка Геракліта» осмислення взаємозв'язку людини і часу формується у чітку концепцію, яка об'єднує всі елементи поетичного універсуму.

Література:

1. Бахтин М. М. *Формы времени и хронотопа в романе* / М. М. Бахтин // *Вопросы литературы и эстетики*. – М., 1972.
2. Бондар О. І. *Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові* : [наук. моногр.] / О. І. Бондар. – Одеса : Астропринт, 1996. – 192 с.
3. Дроздовський Д. *Хвилі Часу* / Дмитро Дроздовський // *Річка Геракліта*. – К. : Либідь, 2011. – С. 280-321.
4. Єрмоленко С. Я. *Мовно-естетичні знаки української культури* : [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К. : Ін-т української мови НАН України, 2009. – 300 с.
5. Костенко Л. В. *Річка Геракліта* / Ліна Костенко. – К. : Либідь, 2011. – 336 с.
6. Пахльовська О. *Невидимі причали* / Оксана Пахльовська // *Річка Геракліта*. – К. : Либідь, 2011. – С. 5-13.
7. Тарнашинська Л. *Час у творчості Ліни Костенко як темпоральний код культури людського досвіду* / Людмила Тарнашинська // *Слово і час*. – 2005. – № 6. – С. 42-52.